

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Taşlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

İRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

KOSOVA'DA İSLAM KÜLTÜR MİRASININ KAYNAKLARI OLARAK KÜTÜPHANELER

Nimetullah Hafız

Avrupa'da, Osmanlı dönemi yazma eserlerinin değeri oldukça erken anlaşılmıştır. Bu sebeple birçok yolcu, diplomat, misyoner, maceracı, daha sonraları ise işgalci ve soyguncular bile Avrupa'ya dönerken Osmanlı bölgelerinden İslam kültürüyle ilgili her türlü yazma eseri beraberlerinde memleketlerine taşımışlardır. Daha sonraları kimi şarkiyatçılar da aynı şekilde ellerine geçen değerli yazmaları derlemişlerdir. Bu gibi çalışmalar sonucu, Londra, Paris, Viyana, Berlin ve Vatikan'da ve Avrupa'nın diğer büyük şehirlerinde bugün bildiğimiz Doğu yazma eserleri ve evrakları kütüphaneleri meydana gelmiştir. Bu şekilde Leningrad'da da son derece değerli bir yazma kütüphanesi kurulmuştur. Yine son dönemlerde bu eserlerin değerini sezen Amerika bilim adamları da, ellerine geçen bu tür yazmaların ne pahasına olursa olsun satın alınmalarına büyük çaba göstermektedirler.

Bu tür yazmaların zenginliği açısından Balkan memleketleri arasında eski Yugoslavya bölgeleri önemli bir yere sahiptir, çünkü Osmanlı idaresinde bu bölgelerde yaklaşık 200 medrese bulunuyordu. Hemen hemen tüm medreseler zengin yazma eser kütüphanelerine sahipti. Bunların arasında, tarihî açıdan büyük değer taşıyan çok sayıda idarî evrak da bulunuyordu. Örnek olarak, mühimme, ahkâm, muhasebe, tahrir (kadastro) defterleri, fermanlar, beratlar, siciller, vakıfnameler, buyrulduklar (buyruk), şahadetnameler, senetler, vasiyetnameler, hatt-ı hümayunlar, sultan mektupları, çeşitli sertifikalar ve ilanlar gibi evraklar vardı. Edebiyata gelince, birçok Osmanlı yazarının divan, destan, fetihname ve diğer türde eserleri bölgeye ulaştığı gibi, bölgedeki İslam aydınları da eserler verip şerhler yazıyorlardı. Bunların arasında bir de değerli yazmalardan güldesteler (antolojiler) bulunmaktadır ki bunlar sayesinde birçok bilinmeyen Türk yazarı ve bunların özgeçmişleri ve pek bilinmeyen edebî eserleri hakkında önemli bilgiler edinmekteyiz. İşte bu tür yazma eserleri Saraybosna, Mostar, Zagreb, Belgrad, Üsküp, Manastır, Priştine ve Prizren gibi şehirlerdeki kütüphanelerde derlenen koleksiyonlarda görmekteyiz. Fakat ne yazık ki Yugoslavya'daki savaş ve yıkım dolayısıyla bazı Müslüman aydınların yer değiştirmeleri veya vefat etmeleri yüzünden söz ettiğimiz değerli yazmalarla ilgili çok sayıda değerli bilgi kaynağı kaybolmuştur. Ayrıca bu bilim hazinelerimizin değerini bilmeyen kimi kişiler "kutsal kitaplar yerlerde çiğnenmesin" diye bunları çuval çuval, sandık sandık kendi elleriyle ateşe

vermişlerdir. İşte bu söz ettiğimiz kütüphanelerdeki yazmalar günümüze dek korunabilen zenginliğimizin bir kısmıdır. Kuşkusuz bunları bu kütüphaneler derlememiş olsaydı, bunlar da öteki yazmaların durumuna uğradı.

Derleme alanında en çok fedakârlık gösteren ve ilk derleme girişiminde bulunan kurumlar Sarayova'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Kent Arşivi, Halk Kütüphanesi ve Doğu Bilimleri Enstitüsü'dür. Fakat ne yazık ki Bosna-Hersek'teki savaşta (1992) Bosna Sırları tarafından Doğu Bilimleri Enstitüsü'ndeki tüm yazmalar yakılmıştır.

Makedonya Cumhuriyeti'nde de Devlet Arşivi çerçevesinde ve Kliment Ohridski Üniversite Kütüphanesi'nde Doğu eserlerini içeren çok güzel ve zengin bir yazmalar derlemesi yapılmıştır.

Hırvatistan'ın Zagreb şehrinde bulunan Hırvat Bilim ve Sanat Akademisi'nde çok değerli bir yazmalar derlemesi bulunmaktadır. Bunu Hırvatistan Akademisi'nin görevlendirdiği Prof. Dr. Franz Babinger 1927 yılında Makedonya'dan ve Kosova Özerk Bölgesi'nden derleyip taşımakla başarmıştır. Fakat nadir yazmaların bir kısmını Zagreb'e değil Berlin'e götürmüştür. Böylelikle kimi değerli eserlerin bir kısmı Zagreb'de, diğer bir kısmı ise Berlin kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Sırbistan Cumhuriyeti'nde ise M. Paniç ve M. Prodanoviç sayesinde Osmanlı dönemi yazmalarını içeren küçük, fakat seçkin bir derleme yapılmıştır diyebiliriz. Fakat bu cumhuriyetin güneyinde bulunan Kosova'da o dönemlerde bu eserlere önem verilmedi. Kosova, bilindiği gibi, antik dönemden Birinci Dünya Savaşı'na kadar, kültür-tarih eserleri alanında, yalnızca Yugoslavya'da değil, tüm Balkan yarımadasında en zengin bölgeler arasında sayılmaktadır. Bu bölge, coğrafi durumu ve tabii zenginlikleri nedeniyle geçmiş dönemlerde önemli rol oynamıştır. Zengin arkeolojik eserleri ve abideleri, bu ülkede tarih boyunca birçok kültürün iç içe girdiğini ispatlamaktadır.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle XV. yüzyılın ortalarında Osmanlıların Balkan yarımadasını fethiyle bölgeye Türk milletinin yerleşmesiyle yerli halk İslam kültürü etkisi altına girmiştir. İşte o zamandan bu yana bu topraklarda yaşayan her millet kendi dilini, dinini, gelenek ve göreneklerini sürdürerek beş yüzyıldan fazla huzur içinde yaşamıştır. Osmanlılar fethettikleri Kosova kent ve köylerini, bunların adlarını, buralarda yaşayan her milletin dinini, dilini ve mimarî eserlerini elden geldiğince korumuştur. Bu tür bir hoşgörü Kosova'da Arnavut ve Sırp milletlerinin büyük bir kısmının Osmanlılaşmasına

büyük katkıda bulunmuştur. Bu nedenle Osmanlı döneminde Kosova'da Türk edebiyatına bu milletlerin de katkıları vardır. Ne var ki yazma eserlerin derlenip bir yerde toplanmasına oldukça geç başlanmıştır. Şimdilik Kosova'da derlemeler yoluyla birkaç şekilde birçok kütüphane kurulmuş olup bunlar şöyle sayılabilir:

A) Devlet Kütüphaneleri

1) Priştine'de Kosova Arşivi

Tüm bu yazma eksiklikleri nazar-ı dikkate alınarak bir bölge arşivinin kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylece 1952 yılında Arşivi Kosovës (Kosova Arşivi) adıyla bir bölge arşivi kuruldu. Arşivin ilk hedefi bölge ile ilgili tarihî evrakları derlemektir. Arşiv bizim söz ettiğimiz Osmanlı dönemi yazma evrak ve eserlerinin derlenmesine ancak 1969 yılında başlamıştır. İlk olarak Venedik, Şam, Paris ve İstanbul'da bulunan evrakların fotokopileri ve mikrofilmleri getirilmiştir. Mesela Vuçitirin, İşkodra, Prizren, Dukagin sancaklarına, Güney Sırbistan ve Karadağ bölgelerine ve Kosova ve etrafındaki maden ocaklarına ait olan birçok evrak bunlar arasında sayılabilir. Bir de Kahire'den, XV-XVII. yüzyıllar arasında yetişen Yahya Bey, Ahmet Fesiha, Dukaginzade Mesihî, Sûzî, Neharî gibi yazarların bazı eserleri ve mikrofilmleri getirilmiştir. Ayrıca Prizrenli Hacı Ömer Lütfü'nün Prizren'de Kamil Tosko'nun kopya ettiği tüm eserleri satın alınıp yerleştirilmiştir. Fakat ne yazık ki burada bulunan tüm yazmaların kataloğu hazırlanmamıştır. Bir ziyaretimde yaptığım kabaca incelemeye göre, burada yaklaşık 300 yazma eserin bulunduğunu söyleyebilirim.

2) Priştine'de Üniversite Kütüphanesi

Bu kütüphane 1974 yılında kurulmuştur. Kütüphanenin Yazmalar Bölümü'ndeki yazmalar ancak bağış yoluyla derlenenlerdir. Yaptığım bir araştırmaya göre burada 400'e yakın yazmanın bulunduğu eminim. Bunların arasında birkaç değerli cönk ve mecmua da bulunmaktadır. Ayrıca kütüphane, Prizrenli şairlerden Şemi ve Acizi'nin değerli divanlarının kopyalarına da sahiptir.

3) Prizren Tarihi Eserleri Koruma Kurumu

1964 yılında Prizren Belediyesi'nden ayrılıp kendi başına çalışmaya başlayan Prizren Tarihi Eserleri Koruma Kurumu, değerli Osmanlı eserlerinin devlet koruması altına geçirilmesi yanında, bir de yazma eserlerin derlenmesine

önem vermiştir. Ben de Türkolog olarak 1969 yılında burada çalışmaya başladığımda, bazı şahıs kütüphanelerinin yazmalarını satın almaya giriştik. Böylece 1972 yılına kadar birkaç özel kütüphane satın aldık. Yaklaşık 56 yazma eseri tavan aralarından kurtardık. Bu yazmalar arasında Mustafa Bey'in el yazısıyla yazılmış Prizrenli Hacı Ömer Lütüfî'nün bütün eserleri bulunmaktadır. Ayrıca Prizren Birliği Vakıfnamesi'nin orijinali de vardır. Bir de İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi'nden getirdiğimiz Prizren Birliği'yle ilgili 600'den fazla mikrofilm bulunmaktadır.

B) Vakıf Kütüphaneleri

1) Prizren'de Mehmet Paşa Kütüphanesi

Kosova'da camilerin inşasıyla birlikte kütüphaneler de kurulmaya başlamıştır. Her şehir merkezinde en büyük camilerin içlerinde küçük-büyük kütüphanelerin bulunduğu konusunda bilgimiz vardır. Örnek olarak, Sûzî Çelebi'nin vakıfnamesinden, birkaç kitabı (*Tezkiret'ül-Evliya*, 4 cilt *Mesnevi*, 2 cilt *Kimyâ-yı Saâdet* ve 2 cilt *Tevsîr-i Şeyh* gibi) özel kitaplığından kendi inşa ettiği cami kütüphanesine vakfetmesiyle, Prizren'de 1517 yılında ilk İslam kütüphanesinin kurulduğundan haberdar oluyoruz. Bundan başka, Mehmet Paşa ve Emin Paşa camilerinde de buna benzer kütüphanelerin bulunduğunu biliyoruz. Fakat zamanla tüm bu cami kütüphanelerindeki yazmalar Gazi Mehmet Paşa Kütüphanesi'ne getirilmiştir. Kütüphane Mehmet Paşa'nın inşa ettiği kendi türbesinde bulunmaktadır. Kütüphanede Arapça, Farsça ve Türkçe 800 kadar yazma eser vardır. Burada bir de Prizrenli Mehmet Tahir'in Prizren camilerinin inşalarıyla ilgili yazdığı Arapça şiirlerin yazmaları bulunmaktadır. Bu kütüphanenin kataloğunu merhum Mehmet Muyeziyinoviç hazırlamış ve yayınlamıştır, fakat maalesef eser tüm yazmaları kapsamayıp yalnızca 75 yazma zikredilmiştir.

2) Priştine'de Vakıf Kütüphanesi

Eskiden hemen hemen tüm Priştine camilerinden ve imamların kişisel kütüphanelerinden derlenerek kurulan zengin bir kütüphane idi. 1200 kadar yazma eser bulunuyordu. Bir yazma kataloğu vardı. Birçok cönk ve mecmualara sahipti. Bunların içinde Kosova eserleri ve tarihleri ile notlar ve ayrıca Kosova şairlerinin şiirleri bulunuyordu. Arap, Fars ve Osmanlı dillerinde yazılmış değerli dinî eserlerin yanı sıra tıp vs. konularında yazılmış yazmalar da bulunuyordu. Fakat çok geçmeden bu kütüphane perişan bir duruma geldi ve ne kataloğu kaldı ne de yazmaları. Daha sonraları, yani 1988'de Alaüddin Medresesi çalışmaya

başladığında, bu kütüphane Medrese Kütüphanesi'ne taşındı. Şimdi de düzensiz bir şekilde orada korunmaktadır. Şimdilik yeniden şehir ve köy camilerinden ve şahsî kütüphanelerden tahminen 400 kadar yazma eser derlenmiş bulunmaktadır.

3) Yakova'da Bektaşî Tekkesi Kütüphanesi

Yakova'da gün ışığına çıkmamış çok zengin bir kütüphane vardı. Bu kütüphane Yakova'nın merkezinde bulunan Büyük Tekke'de (Teqja e madhë) bulunuyordu. Bektaşî Babası olan Kazım Baba'dan kütüphanelerinde bazı önemli eserlerin yazmalarının bulunduğunu öğrendim, ancak fotokopi almak için kendisini bir türlü ikna edemedim. Şehir planı yüzünden bu tekke yıkıldı ve Yakova'nın başka bir mahallesindeki bir binaya taşındı. Ancak 1999 yılında Kosova olaylarından önce burayı ziyaret edip çok güzel hazırlanmış bir odadaki bu kitapları gözden geçirebildim. Yarım saatlik bu ziyaretimde 300 cönk ve mecmua gördüm. Kosova tekke edebiyatının zenginliğine burada şahit oldum. Kalan kitapların gözden geçirilmesini sonraya bıraktım, fakat maalesef savaş yüzünden bunu gerçekleştiremedim. Son gidişimde bu kütüphanenin Sırp tarafından yakıldığını işittim. Böylece bu yangınla İslam kültür mirasının önemli bir unsurunu kaybettik.

C) Şahsî Kütüphaneler

Şahsî kütüphanelerin sayısı az değildir. Hemen her imam, şeyh ve aydının kendi özel kütüphanesi vardı. Fakat ne yazık ki bunların çoğu ne gözden geçirilmiş, ne katalogları hazırlanmış, ne de sayımı yapılmıştır. Bunların arasında Katolik dinine mensup olan Skelet Leşi'nin aile kütüphanesi gözden geçirilmiştir. Burada 16 yazma eser bulunuyordu. Bunları Tarihî Eserleri Koruma Kurumu kütüphanesi satın alacaktı, fakat anlaşmazlık yüzünden alınamadı ve işittiğime göre bu eserler Adriyatik sahillerine götürülerek teker teker turistlere satılmış.

Tanınmış Prizren müftüsü ve şairi Tahir Zülfikâroğlu'nun Prizren'de Cemal Arini'nin evinde bulunan kütüphanesi de aynı duruma düşmüştür. Çok zengin olan kütüphanede ilginç yazmaların yanında, kendi yazdığı yazma eserler de bulunuyordu. Bir eseri Prizren camilerinin tarihleriyle ilgiliydi. Yine bunlar arasında *Belgrat Fetihnemesi* de bulunuyordu. Fakat maalesef bunların Almanya'da birisine satıldığından haberdar oldum. Bu kütüphaneler dışında Kosova'da daha bir çok şahsî kütüphane bulunmaktadır, lakin bugüne dek bunları gözden geçirmek için izin alamadım.

Görüldüğü gibi Kosova'da zamanla binlerce evrak ve yazma eser yok olmuş, yüzlerce eser ise diğer Avrupa memleketleri kütüphanelerine götürülmüştür. Bunları bulmak pek mümkün değil. Bununla birlikte, zikrettiğimiz kütüphaneler vasıtasıyla bazı eserler günümüze dek korunmuştur ve korunmaktadır. Fakat şahsî kütüphanelerdeki yazmaların da zamanla yok olma tehlikesi vardır. Bu nedenle bildiğimiz veya henüz bilmediğimiz kütüphanelerdeki yazmaların kaybolmalarını önlemek için şu gibi çabalarda bulunmamız gerekir:

- a) Kosova'da elimize geçen evrak veya eserleri fotokopi etmek veya tarayıcı vasıtasıyla diskete almak.
- b) Mümkünse bunları satın alıp özel bir yazmalar kütüphanesinde veya Kosova'da kurduğumuz Türkologlar Birliği ve Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Kütüphaneleri'ne yerleştirerek korumak.

Böyle bir çabada bulunmazsak, elimizde olan bu değerli eserler de kısa zaman içinde şimdiye dek yok olan öteki eserler gibi, ya farelere yem olacak, ya da Kosova dışındaki memleketlerin kütüphanelerine satılacak ve böylece Kosova'daki Osmanlı kültür zenginliği büyük kayıplara uğrayacaktır. Sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki beş yüzyıllık tarihi, kültürü ve mimarî zenginliği büsbütün fakirleşmiş olacaktır.